

ધોરણ- 10

સંસ્કૃત

19. સત્યં મયુરઃ

સાચે જ મોર છે?

અનુવાદ સાથે સ્વાધ્યાય સોલ્યુશન

સંસ્કૃત રૂપકોના દસ પ્રકાર છે. તેમાંનો એક પ્રકાર પ્રહસન છે. આ પ્રહસન એકાંકી હોય છે અને તેનું કથાવસ્તુ એક દિવસ પૂરતું મર્યાદિત હોય છે. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આવાં જે અનેક પ્રહસનો રચાયાં છે, તેમાં સૌથી વધારે પ્રસિદ્ધિ ભગવદ્જ્જકિયમ્ નામના પ્રહસનને મળી છે. કેટલાક વિદ્વાનોના મતે આના રચયિતા બોધાયન નામના કવિ છે, જ્યારે કેટલાક વિદ્વાનો આ રચના કોઈ અજ્ઞાત કર્તાની છે, એમ માને છે. આનો રચનાકાળ લગભગ ઈ.સ.ની ચોથી સદીનો છે. પ્રસ્તુત નાટ્યાંશ આ ભગવદ્જ્જકિયમ્ પ્રહસનમાંથી સંપાદિત કરીને લેવામાં આવ્યો છે.

ગરીબ પરિવારમાં જન્મેલો શાંડિલ્ય સરળતાથી ખાવાનું મળી રહેશે એવી ભાવનાથી ઘર છોડી દે છે અને બૌદ્ધ સાધુ બની જાય છે પરંતુ અહીં તો વારંવાર ઉપવાસ કરવાના હોવાથી હવે આ શાંડિલ્ય બૌદ્ધ સાધુનો વેશ છોડી દઈ એક પહોંચેલા યોગી સાધુનો શિષ્ય બને છે. અહીં પણ તેને તો ખાવામાં જ રસ હોય છે પણ એના આ ગુરુ સતત ભણવાની ફરજ પાડતા હોય છે.

રોજ ભિક્ષા લેવા માટે નગરમાં આવતા આ ગુરુ-શિષ્ય એક દિવસે સમય કરતાં વહેલા નગરમાં આવી ચઢે છે. સમયની કિંમત જાણનાર ગુરુ પોતાના શિષ્યને આ સમય દરમિયાન રસ્તામાં આવેલા એક બગીચામાં બેસીને થોડું ભણી લેવાનું કહે છે. બંને જણ બગીચામાં પ્રવેશ કરે છે, તે સમયનું દૃશ્ય આ નાટ્યાંશમાં છે.

શાંડિલ્યની બહાનાબાજી હાસ્ય પીરસે છે. આ સંવાદ ઉપરથી એ વાતનો ખ્યાલ આવે છે કે બાળપણમાં માતાએ કહેલી વાતોની કેટલી ગંભીર અસર માનવીના જીવન ઉપર પડતી હોય છે. માણસ ગમે તેટલો મોટો થઈ જાય તો પણ માતાએ કહેલી વાતોથી તેનામાં જે સંસ્કાર પડી ગયા છે, તે દૂર થઈ શકતા નથી. વળી, વિદ્યા શા માટે ભણવી જોઈએ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ અહીં આવતા સંવાદોમાંથી મળી રહે છે.

શાણ્ડિલ્યઃ - ભો ભગવન્ ! ઇદમુદ્યાનમ્।

શાંડિલ્ય - હે પૂજ્ય! આ બગીચો છે.

પરિવ્રાજકઃ - પ્રવિશ અગ્રતઃ।

સંન્યાસી - તું આગળથી પ્રવેશ કર.

શાણ્ડિલ્યઃ - ભગવાન્ એવ પુરતઃ પ્રવિશતુ । અહં પૃથ્ઠતઃ પ્રવિશામિ।

શાંડિલ્ય - આપશ્રી જ પહેલાં પ્રવેશ કરો. હું પાછળથી દાખલ થાઉં છું .

પરિવ્રાજકઃ - કિમર્થમ્।

સંન્યાસી - શા માટે ?

શાણ્ડિલ્યઃ પૌરાણિક્યાઃ મમ માતુઃ શ્રુતમ્ અશોકપલ્લવાન્તરનિરુદ્ધો વ્યાઘ્રઃ પ્રતિવસતિ। તત્

ભગવાનેવ પુરતઃ પ્રવિશતુ અહં પૃથ્ઠતઃ પ્રવિશામિ।

શાંડિલ્ય - પુરાણો જાણનારી મારી માતા પાસેથી મેં સાંભળ્યું છે કે અશોકનાં પાંદડાંઓની પાછળ છુપાયેલો વાઘ રહે છે, તો આપ જ આગળ પ્રવેશ કરો, હું પાછળથી પ્રવેશ કરું છું.

परिव्राजकः - बाढम् । (प्रविशति।)

(ततः प्रविशति शाण्डिल्यः।)

સંન્યાસી – ભલે ત્યારે. (પ્રવેશે છે.)

(પછી શાંડિલ્ય દાખલ થાય છે.)

શાણ્ડિલ્યઃ અવિહા ! વ્યાઘ્રણ ગૃહીતોઽસ્મિ। મોચયથ માં વ્યાઘ્રમુખાત્। અનાથ ઇવ વ્યાઘ્રણ
ખાદિતોઽસ્મિ। ઇદં ખલુ રુધિરં પ્રસ્રવતિ કણ્ઠાત્ ।

શાંડિલ્ય - હાય રે! મને વાઘ પકડ્યો છે. મને વાઘના મોઢામાંથી છોડાવો. અનાથની માફક વાઘ
મને ખાઈ રહ્યો છે. ખરેખર ગળામાંથી આ લોહી વહી રહ્યું છે.

પરિવ્રાજકઃ - શાણ્ડિલ્ય ! ન ભેતવ્યં, ન ભેતવ્યમ્ । મયૂરઃ ખલુ એષઃ।

સંન્યાસી - શાંડિલ્ય, ડરવાની જરૂર નથી, ડરવાની જરૂર નથી. આ ખરેખર મોર છે.

શાણ્ડિલ્યઃ - સત્યં મયૂરઃ।

શાંડિલ્ય - સાચે જ મોર છે?

પરિવ્રાજકઃ - અથ કિમ્। સત્યં મયૂરઃ।

સંન્યાસી - હાસ્તો, સાચે જ મોર છે.

શાણ્ડિલ્યઃ - યદિ મયૂરઃ ઉદ્ઘાટયામિ અક્ષિણી।

શાંડિલ્ય – જો મોર હોય તો આંખો ઉઘાડું છું.

પરિવ્રાજકઃ - છન્દતઃ।

સંન્યાસી – ભલે ત્યારે.

શાણ્ડિલ્યઃ - અવિધા ! દાસ્યાઃ પુત્રો વ્યાઘ્રો મદ્ભયેન મયૂરરૂપં ગૃહીત્વા પલાયતે। હી હી !

ચમ્પક-કદમ્બ- સપ્તપર્ણ-ચન્દન-તગર-ખદિર-કદલીસમવકીર્ણં માલતી-લતા-મણ્ડપ-

મણ્ડિતં સુખાવહમહો રમણીયં ચલુ ઇદમ્ ઉદ્યાનમ્।

શાંડિલ્ય - હાય રે! દાસીપુત્ર વાઘ મારા ડરને લીધે મોરનું રૂપ લઈને ભાગી રહ્યો છે. અહો

હો ! ચંપક, કદંબ, સપ્તપર્ણી, ચંદન, છે તગર, ખેર અને કેળથી છવાયેલું માલતીની
વેલના મંડપથી શોભતું આ ઉદ્યાન ખરેખર સુખદાયક અને રમણીય છે ?

પરિવ્રાજકઃ - મૂર્ખ ! ક્ષણે ક્ષણે ક્ષીયમાણે શરીરે કિં તે રમણીયમ્ । આગચ્છ વત્સ !

પઠ તાવત્।

સંન્યાસી – મૂર્ખ! પ્રતિક્ષણે ક્ષીણ થતા (ઘસાતા જતા) શરીરમાં તને શું રમણીય લાગે છે?

આવ, વત્સ. પહેલાં ભણ.

શાણ્ડિલ્યઃ - ન તાવત્ પઠિષ્યામિ।

શાંડિલ્ય - હું તો નહિ ભણું.

પરિવ્રાજકઃ - કિમર્થમ્?

સંન્યાસી – શા માટે?

શાણ્ડિલ્યઃ - પઠનસ્ય તાવત્ અર્થઃ જ્ઞાતુમ્ ઇચ્છામિ।

શાંડિલ્ય – પહેલાં હું ભણતરનો અર્થ જાણવા માગું છું.

परिवाजकः - पठितपालैः अपि कालान्तरविज्ञेया भवन्ति पठनार्थाः। तस्मात् पठ तावत्।

સંન્યાસી – પાઠને જે લોકો ભણી ગયા છે તે લોકોને પણ પઠનના અર્થ સમય આવ્યે જાણમાં આવતા હોય છે. તેથી તે પહેલાં ભણ.

शाण्डिल्यः पठनेन किं भविष्यति?

શાંડિલ્ય – ભણવાથી શું થવાનું ?

परिव्राजकः - शृणु - पठनेन विना न प्राप्यते विद्या।

न विद्यया विना सौख्यं नराणां जायते ध्रुवम्।

अतो धर्मार्थमोक्षेभ्यो विद्याभ्याસं समाचरेत् ॥

સંન્યાસી – સાંભળ – ભણ્યા વગર વિદ્યા પ્રાપ્ત થતી નથી.

વિદ્યા વગર મનુષ્યોને, સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી એ નક્કી છે. આથી ધર્મ, અર્થ અને મોક્ષ માટે વિદ્યાભ્યાસ કરવો જોઈએ.

स्वाध्याय

प्र. 1. अधोदत्तेभ्यः विकल्पेभ्यः समुचितम् उत्तरं चिनुत-

(1) शाण्डिल्यः उद्याने कस्मात् भयम् अनुभवति?

A. चौरात्

B. सिंहात्

C. व्याघ्रात्

D. परिव्राजकात्

(2) क्षणे क्षणे शरीरे किं रमणीयम् ?

A. नूतने

B. क्षीयमाणे

C. जायमाने

D. वर्धमाने

(3) केन विना जनानां सौख्यं न भवति?

A. शक्त्य

B. सम्पत्त्या

C. विधया

D. बुद्ध्या

(4) 'पुरतः' शब्दस्य विरुद्धार्थकः कः शब्दः?

A. अग्रतः

B. पृष्ठतः

C. अनन्तरम्

D. अपरः

(5) शाण्डिल्यस्य रुधिरं प्रस्रवति।

A. कण्ठात्

B. कण्ठे

C. कण्ठम्

D. कण्ठेन

(6) व्याघ्रः मयूररूपं.....पलायते।

A. ग्रहीतुम्

B. गृहीतम्

C. ग्राह्यम्

D. गृहीत्वा

(7) यदि मयूरः, उद्घाटयामि अक्षिणी। अत्र 'अक्षिणी' शब्दस्य स्थाने उचितं शब्दं चिनुत।

A. नेत्राणि

B. नेत्रे

C. नेत्रम्

D. नेत्रस्य

प्र. 2. एकवाक्येन संस्कृतभाषायाम् उत्तरत-

(1) कुत्र निरुद्धः व्याघ्रः उद्याने प्रतिवसति?

उत्तरम् - अशोकपल्लवान्तरनिरुद्धः व्याघ्रः उद्याने प्रतिवसति।

(2) उद्यानं कः पुरतः प्रविशति?

उत्तरम् - परिव्राजकः उद्यानं पुरतः प्रविशति।

(3) शाण्डिल्यः कं व्याघ्रं मत्वा आक्रोशति?

उत्तरम् – शाण्डिल्यः मयूरं व्याघ्रं मत्वा आक्रोशति।

(4) विद्यां विना मनुष्याणां किं न जायते?

उत्तरम् - विद्यां विना मनुष्याणां सौख्यं न जायते।

प्र. 3. अधोलिखितानां कृदन्तानां प्रकारं लिखत-

(1) श्रुतम् – कर्मणि भूतकृदन्तम्

(2) निरुद्धः - कर्मणि भूतकृदन्तम्

(3) भेतव्यम् - विध्यर्थ कर्मणि कृदन्तम्

(4) विज्ञेयाः - विध्यर्थ कृदन्तम्

(5) रमणीयम् - विध्यर्थ कर्मणि कृदन्तम्

प्र. 4. समासप्रकारं लिखत

- (1) व्याघ्रमुखात् – षष्ठी तत्पुरुष समासः
- (2) धर्मार्थमोक्षेभ्यः - इतरेतर द्वन्द्व समासः
- (3) पठितपाठैः - कर्मधारयः अथवा बहुव्रीहि समासः
- (4) मयूररूपम् – षष्ठी तत्पुरुष समासः
- (5) पठनार्थाः - षष्ठी तत्पुरुष समासः

प्र. 5. वचनानुसारं धातुरूपैः रिक्तस्थानानि पूरयत

(1) प्रविश	<u>प्रविशतम्</u>	<u>प्रविशत</u>
(2) <u>प्रस्रवति</u>	<u>प्रस्रवतः</u>	<u>प्रस्रवन्ति</u>
(3) पठ	<u>पठतम्</u>	<u>पठत</u>
(4) समाचरेत्	<u>समाचरेताम्</u>	<u>समाचरेयुः</u>

પ્ર. 6. અધોદત્તાનાં પ્રશ્નાનામ્ ઉત્તરાણિ ગુર્જરભાષાયાં લિખત-

(1) શાંડિલ્ય ઉદ્યાનમાં પ્રવેશતાં કેમ ભય અનુભવે છે?

ઉત્તર : પુરાણોને જાણનારી શાંડિલ્યની માએ કહેલું કે અશોકનાં પાંદડાંની વચ્ચે સંતાયેલો વાઘ ઉદ્યાનમાં રહે છે. આથી શાંડિલ્ય ઉદ્યાનમાં પ્રવેશતાં ભય અનુભવે છે.

(2) પોતાને વાઘ પકડ્યો છે એમ માનીને શાંડિલ્ય કેવી બૂમો પાડે છે?

ઉત્તર : પોતાને વાઘ પકડ્યો છે એમ માનીને શાંડિલ્ય આવી બૂમો પાડે છે : હાય રે! મને વાઘ પકડ્યો છે, મને બચાવો, મને વાઘના મુખમાંથી છોડાવો.

(3) શાંડિલ્ય કરેલું ઉદ્યાનનું વર્ણન લખો.

ઉત્તર : શાંડિલ્ય ઉદ્યાનનું સુંદર વર્ણન કરતાં કહે છે : વાહ! ચંપક, કદંબ, સપ્તપર્ણી, ચંદન, તગર, ખેર અને કેળ વડે છવાયેલું અને માલતીની વેલોના મંડપથી સુશોભિત આ ઉદ્યાન ખરેખર સુખદાયક છે.

(4) પઠનનો અર્થ કોણ ક્યારે સમજી શકે છે?

ઉત્તર : જે લોકો પાઠને ભણી ગયા હોય તેઓ પણ સમય આવ્યું ભણવાના અર્થને સમજી શકે છે.

(5) વિદ્યાભ્યાસ શા માટે કરવો જોઈએ?

ઉત્તર : ભણ્યા વિના વિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. વિદ્યા વિના મનુષ્યોને સુખ મળતું નથી એ નક્કી છે. તેથી ધર્મ, અર્થ અને મોક્ષ માટે વિદ્યાભ્યાસ કરવો જોઈએ.